Přehled výzkumů 62/1, 2021 ● 79–90

Kučeravá Starohradišťanka. K umění a řemeslu na mladolaténské Moravě

Ye curly lass from Staré Hradisko. On art and craft in Recent La Tène Moravia

– *Jan Kysela*, Matěj Kmošek, Tomáš Smělý* –

KEYWORDS

Moravia – Middle La Tène Period – Art – Oppidum – Staré Hradisko – non-ferrous metallurgy

ABSTRACT

A fragment of a bronze figurine discovered recently at the Staré Hradisko oppidum, which represents a female with her arms on the hips, stands out from similar artefacts from a stylistic and technological point of view. The present paper analyses the artefact from the stylistic point of view by setting it into the context of other anthropomorphic statuettes from the Middle Danube area and the technological standpoint utilising microscopy and elemental composition analysis of the alloy. The artefact contributes in an original way to the discussion on the nature of La Tène art in the Recent and Late La Tène period.

* Corresponding author – E-mail address: jan.kysela@ff.cuni.cz

https://doi.org/10.47382/pv0621-06

Received 1 February 2021; received in revised form 23 April 2021.
Available online 30 June 2021.

Copyright © 2021 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

Úvod

Počátkem roku 2020 byla zaznamenána informace o nálezu neobyčejné bronzové figurky v bezprostřední blízkosti oppida Staré Hradisko. Artefakt se podařilo dohledat, získat a po důkladném prostudování, dokumentaci a konservaci předat do sbírek Moravského zemského muzea (přír. č. Pa 1/2021, inv. č. 170.265).

Podle informací poskytnutých nálezcem byl předmět objeven na louce severovýchodně od obce Malé Hradisko mimo areál oppida. Informace o původu figurky právě ze Starého Hradiska se zdá být zcela důvěryhodnou. Jak budeme argumentovat dále, její datace spadá do pozdně laténského období, v němž je Staré Hradisko coby místo nálezu v širším regionu nejpravděpodobnějším kandidátem.

Figurka

Figurka (obr. 1) zobrazuje horní polovinu lidské postavy s hlavou nepoměrně velkou oproti zbytku těla. V obličeji jsou oči a nos naznačeny v plochém reliéfu, ústa mělkou drážkou. Obličejová část je od krku oddělena ostrým stupňovitým předělem patrným zvláště v levé části obličeje. Nápadným rysem sošky je náročně vypracovaný účes sestávající z pramenů složených z oblých „bochánků“ tvořených spirálovitě stočenými dráty, představujícími kadeře účesu. Prostřední pramen probíhá hlavou v sagitální rovině a k němu se z obou stran přimykají čtyři páry pramenů bočních. Spirály jsou diagonálně nakloněné do různých směrů tak, že v jednotlivých pramenech na obou stranách hlavy spadávají k centrálnímu prameni. Z tohoto řádu jaksi vypadl jeden pramen na pravé straně hlavy. Účes, rámující zepředu tvář figurky elegantním věnečkem, je na zadní straně mírně asymetrický: jeho okraj se diagonálně svažuje zleva doprava.

Hlavička přes masivní krk přechází do relativně drobného těla. Na hrudi jsou plasticky naznačena ňadra, pravá paže je ohnuta v lokti a opřena v bok. Levá paže až na krátký pahýlek není dochována, vzhledem k jejímu mírnému naklonění byla ale i ona, zdá se, původně opřena v bok. Trup figurky je ukončen poškozením táhnoucím se diagonálně od levé strany hrudi k pravému boku. V narušení zanikla i v těchto místech opřená pravá ruka. Zlom probíhá přes tělo relativně přímou linií, provází jej ale masivní plošné narušení povrchu v podobě hrubé krupičkovité struktury zasahující místy v jemnější formě i na hruď a ramena figurky. Diagonálně ze zad na pravý bok a horizontálně podél šíje navíc probíhají dvě výrazné praskliny.

Pokud se stylu týká, je anatomie figurky sice pojata konvenčně, tj. ne naturalisticky, a proporce jednotlivých částí těla jsou tedy daleky realitě, jsou ale vzájemně elegantně sladěné. Provedení je pečlivé a uhlazené, (téměř) všechny anatomické prvky jsou vyobrazeny v (nikoliv fanatické) symetrii. Postavička je sice svým postojem a zřejmě i funkčním určením frontálně

Obr. 1. Bronzová figurka z oppida Staré Hradisko. Stav po konservaci. Foto M. Kmošek.

Fig. 1. *The bronze figurine from the Staré Hradisko oppidum after conservation. Photo by M. Kmošek.*

jednopohledová, přesto jsou boční i zadní pohledy pečlivě propracovány. Mimořádná kvalita práce a schopnosti jejího tvůrce jsou zjevné z dobře odpozorovaných a dovedně zvládnutých anatomických detailů jako klenutí čela a přechod mezi ním a kořenem nosu nebo skvěle provedené zasazení ramen do trupu a jejich napojení na naznačené lopatkové pletence i prsní svaly (zobrazení prsou se povedlo o něco méně), z prosté ale kromobyčejně dovedné stylisace dochované pravé paže (oble fasetované nadloktí a naopak kuželovité předloktí je působivou stereometrickou zkratkou reálné anatomie) nebo z rafinovaného použití výtvarných prostředků jako například střídání zahloubených a vystupujících ploch v zobrazení nadočnicových oblouků, nosu a očí a z mimořádně jemné linie dolní čelisti, která přesto jednoznačně rozděluje hmotu hlavy a krku. V souhrnu je figurka vrcholně kvalitní kombinací prosté, ale působivé, a především dokonale kontrolované stylisace a bystře zachycených a mistrně zvládnutých anatomických detailů. Jak bude ukázáno dále, není podobná kvalita v pozdně laténské antropomorfní plastice vůbec běžná a ukazuje na autora o neobyčejných dovednostech výtvarných (jak dokládá dovedná stylisace) i technických (čehož je nejlepším dokladem náročné provedení účesu, o němž bude pojednáno dále).

Figurka mezi figurkami

Figurku lze beze vší pochybnosti zařadit mezi plastiku mladší doby laténské, v jejímž rámci zaujme velmi osobité místo. Naše znalosti o (bronzové) plastice mladší doby laténské začaly nabývat konkrétních podob až v posledních letech s rozmachem užití detektorů kovů (Čižmář 2012; Karwowski 2012; Kysela 2017; 2018; Goláňová, Kysela 2019; Goláňová et al. 2020). Právě na Moravě byla laténská plastika poznána dosud nejlépe, a figurku ze Starého Hradiska lze tak jednak zasadit do poměrně solidního kontextu, jednak soška k poznání této kategorie artefaktů přináší pozoruhodné nové informace.

Za současného stavu bádání se zdá, že antropomorfní postavičky představují v rámci mladolaténské plastiky spíše okrajový jev: většinu laténských figurek tvoří často nápadně menší zobrazení zvířat, zejména ptáků. Rozdíl mezi soškami lidí a zvířat není jen v počtu a velikosti, ale především ve stylu zobrazení (Kysela 2018; Goláňová, Kysela 2019, 77–78; Goláňová et al. 2020, 29–30). Oproti zvířatům, provedeným jednotně v uměřené a dokonale kontrolované stereometrické styliaci, jsou lidské postavičky stylově zdánlivě primitivní, disproporční, odbyté, bezmála „artbrutové“ *avant la lettre*. Pro toto nápadné rozdělení nemáme zatím uspokojivé vysvětlení. Vzhledem k tomu, že kvalitní zvířátka na rozdíl od neforemných človíčků téměř neznáme z oppid, mohli bychom předpokládat důvody chronologické. V Němčicích nad Hanou nebo v Nowé Cerekwie se však antropomorfní postavy vyskytují spolu se zvířátky, a není zde důvod předpokládat, že by nevznikly současně. Plastiky lidí ze středolaténských aglomerací jsou stejně nevzhledné jako jejich oppidální kolegyně. Můžeme si tedy být do značné míry jisti, že se disciplinovaně stylizovaná zoomorfní plastika datuje do fáze LT C. Vzhledem k tomu, že jednoznačně vyrůstá z pozdního plastického („disneyovského“) stylu (Megaw 1970), lze velmi pravděpodobně její původ hledat již v závěru LT C1. Naopak počátky nedbalé antropomorfní plastiky doby oppidální musíme jistě klást do LT C2. Nelze zatím hádat, zda mezi produkcí plastik zoo- a antropomorfních leží v této fázi časový hiát, či zda jsou důvody jejich zarážející odlišnosti jiné (Goláňová, Kysela 2019, 78).

Pro lepší orientaci v analogiích uvádíme zde přehled dosud publikovaných antropomorfních figurek či jejich fragmentů ze střední Evropy (tab. 1; obr. 2–4).

Po rekapitulaci těchto neobjevných tvrzení, která zde bylo třeba zopakovat pro širší kontext, se vraťme k postavičce ze Starého Hradiska. Ta mezi pomlouvané laténské antropomorfní figurky sice bez pochyby patří z hlediska ikonografického, vyniká však mezi nimi svojí velikostí, a především svojí kvalitou.

Starohradiská dáma, dochovaná zhruba do poloviny své původní výšky, přesahuje se svými 41 mm cele dochované postavičky z Němčic 1 a 2 (39 a 40 mm), z Přítluk (31 mm), z Břeclavi-Lúbeže (36 mm), z Čejče (40 mm), nebo z Ladné-Padělků (36,7 mm). Jen o málo větší jsou človíčkové z Němčic 3 a 5 (49 a 55 mm), z Biskupic, Podivína (43, 54 mm) či z Lednice-Podholem (42 mm). I „trubač“ ze Stradonic, starohradiské figurce chronologicky snad bližší, měří pouze 48 mm (např. Kruta, Lička 2004, 155, No. 22/15). Na druhou stranu odlomená noha lidské figurky z Třísova je dochována v délce 52 mm a ukazuje, že se minimálně v oppidálním prostředí zřejmě objevovaly bronzové postavy ještě větší (Kysela et al. 2014, 585).

	Lokalita	Datace lokality	Výška (mm)	Pohlaví	Pravá ruka	Levá ruka	Poznámka	Bibliografie
	Morava							
1	Staré Hradisko, okr. Prostějov	LT C2–D1	Doch. 41	Ž?	Bok	Nedoch.	Viz popis výše	Nepublikováno
2	Němčice nad Hanou 1, okr. Prostějov	LT B2–C2	39	M	Volně	Volně	– masivní, zcela bez detailů – plochá tyčinka na hrudi	Čižmář 2012, 154, č. 1: 1, obr. 3: 1
3	Němčice nad Hanou 2, okr. Prostějov	LT B2–C2	40	M	Hruď	Bok	– tvář modelovaná, vlasy značeny rytím	Čižmář 2012, 154, č. 1: 2, obr. 3: 2
4	Němčice nad Hanou 3, okr. Prostějov	LT B2–C2	49	M	Bok/ břicho	Záda	– oči a ústa naznačeny důlky, tvář plochá – nákrčník a opasek – jamka v hrudi	Čižmář 2012, 154, č. 1: 3, obr. 3: 3
5	Němčice nad Hanou 4, okr. Prostějov	LT B2–C2	Doch. 19	M?	Bok	Bok	– jemná symetrická stylizace – chybí hlava a nohy – dvě jamky v hrudi	Čižmář 2012, 154, č. 1: 4, obr. 3: 4
6	Němčice nad Hanou 5, okr. Prostějov	LT B2–C2	55	M	Volně	Volně	– masivní očko na zádech – modelovaná tvář, oči jamkami – jamka v hrudi	Čižmář 2012, 154, č. 1: 5, obr. 3: 5
7	Přítluky, okr. Břeclav	?	31	M	Bok	Bok	– promodelovaná tvář, oči mělkými důlky – tělo velmi sumární	Čižmář 2012, 154, č. 2: 4, obr. 4: 4
8	Čejč, okr. Hodonín	?	40	M/Ž	Břicho	Břicho	– paže ohnuté ale ne vytvářející poutka – nákrčník (?) a opasek – rysy tváře sumárně naznačeny, vlasy podány tečkováním, oči drobnými dírkami	Čižmář 2012, 154, č. 2: 1, obr. 4: 1
9	Lednice-Podholmy, okr. Břeclav	LT C2–D	42	M	Bok	Kříž	– hrubě naznačený nos – oči vyloženy stříbrem	Goláňová, Kysela 2019, 72, č. 1, Fig. 2: 1; 4
10	Podivín, okr. Břeclav	?	54	M	Břicho	Bok	– obličej detailně modelovaný, oči jamkami – pravá noha dochována jen ke kolenu	Čižmář 2012, 154, č. 2: 2, obr. 4: 2
11	Břeclav-Lúbež, okr. Břeclav	?	36	M/Ž	Bok	Hruď	– velmi sumární modelace tváře, oči jamkami – otvor pod levou paží sotva viditelný	Goláňová et al. 2020, 13, No. 5, Fig. 2: 6
12	Ladná-Padělky, okr. Břeclav	LT C2?	37	M/Ž	Bok/ kyčle	Břišní dutina	– tvář šišatá ale podrobně modelována, oči jamkami – paže o třech kloubech	Goláňová et al. 2020, 19, No. 39, Fig. 4: 4
13	Biskupice, okr. Prostějov	?	43	M	Volně	Volně	– sedící s rukama před tváří – tělo i tvář stylizovány a jemně modelovány – vlasy podrobně ryty – drážka podél páteře a pod rameny	Čižmář 2012, 154, č. 2: 3, obr. 4: 3
	Rakousko							
14	Oberleiserberg, Bez. Kroneuburg, Dolní Rakousy	LT D1a–LT D2	35	M	Bok/ kyčle	Kříž	– nepravidelná hlava s výrazným nosem a ostatními rysy jen hrubě naznačenými – nákrčník – stojící na ploché prohnuté tyčince	Karwowski 2012
15	Bernhardstahl, Bez. Mistelbach, Dolní Rakousy	?	46	M	Bok	Spánek	– hlava poměrně plochá, tvář modelovaná, oči graficky naznačeny	Nebehay 1987, 219; Čižmář 2012, 147, obr. 1: 7; Karwowski 2012, pl. 1: 7.
16	Löbersdorf, Bez. Melk, Dolní Rakousy	?	59?	M	Podél těla	Bok	– naturalistické proporce i postoj s vahou těla na jedné noze – slabě promodelovaná tvář, oči i vlasy zobrazeny graficky	Karwowski 2012, pl. 2: 5
17	Gurina, Bez. Hermagor, Korutansko	HaD – Rm císařství	52	Ž	Bok	Bok	– oči a nos provedeny plasticky – dlouhé vlasy s plasticky ztvárněnými prameny (provedené ve voskovém modelu)	Gamper 2015, 166, Fig. 53
	Slovensko							
18	Nitra-Martinský vrch, okr. Nitra	?	41	M	Bok/ břicho	Kříž	– kulatá hlava s modelovaným nosem – oči vyložené olovem	Kolník 1981, 15, 82, č. 11, obr. 11; Čižmář 2012, obr. 1: 3
19	Trenčianské Bohuslavice, okr. Nové město nad Váhom	?	53?	M	Podél těla	Drží štít od těla	– extrémně zběžná modelace těla bez jakýchkoliv detailů – drobná zploštělá hlava – v pravé paži kruhový otvor	Pieta 2008, F36: 3

	Lokalita	Datace lokality	Výška (mm)	Pohlaví	Pravá ruka	Levá ruka	Poznámka	Bibliografie
20	Ponická Huta, okr. Banská Bystrica	?	61?	M	Bok	Bok	– tyčinkovitá postava, paže stylizovány do oblouků – detaily tváře ve velmi mělkém reliéfu	Pieta 200, F41
21	Prašník, okr. Piešťany	?	51	M/Ž	Hruď	Bok/klín	– hladká hlava, oči plastické – nákrčník – oválný otvor v břiše	Pieta 2008, obr. 130: 3; Čižmář 2012, obr. 1: 3
22	Veľké Lovce, okr. Nové Zámky	? (Ha nebo LT?)	84	M(Ž?)	Zvednuta	Kyčle	– zploštěle kulovitá hlava, oči soustř. kroužky, nos dvěma jamkami – na zádech kroužek – LT datace nejistá	Kolník 1981, 18–19, 82, č. 12, obr. 12
	Polsko							
23	Nowa Cerekwia, pow. Głubczyce, wojew. Opole	LT B2–C2	16	M/Ž	Hruď	Hruď	– velmi drobný kompaktní odlitek – oční jamky a dva kruhové otvory v hrudi vyloženy černým emailem – vertikální důlek v zádech	Rudnicki 2014, 42–43, pl. 6: 15
	Maďarsko							
24	Rezi, meg. Zala	?	39	M?	Hruď	Bok	– velmi drobná – tvář modelována	Čižmář 2012, obr. 1: 4; Karwowski 2012, pl. 1: 9
25	Sarkad, meg. Békés	?	66	Ž	Břicho	Hruď	– hladká kulovitá hlava, slabě modelovaná tvář	Kemenczei 1990
	Ukrajina							
26	Mala Byihaň, rajon Berehove	LT C2–D?	62	M(Ž?)	Čelo	Hruď	– oválná hlava, oči snad naznačeny plasticky – plasticky zvýrazněný účes s jedním pramenem vlasů spadávajícím za pravé rameno – důlek v zádech	Sova-Gmitrov 1958, 133–134, obr. 3: 1, 2
	Čechy							
27	Stradonice 1, okr. Beroun	LT D1?	48	M	Drží carnyx	Bok	– nepravidelně kulovitá hlava, tvář slabě modelovaná, oči jamkami – obzvláště monstrózní klouby	Píč 1903, 64, tab. XX: 33
28	Stradonice 2, okr. Beroun	LT D1	55	M	Upažena	Podél těla	– tvář slabě modelovaná, oči, ústa, vlasy zářezy – mělce rytý soustředný kroužek uprostřed hrudi a v horní části zad	Píč 1903, 64–65, tab. XXV: 9 Čižmář 2012, obr. 1: 8
29	Předhradí, okr. Kolín	LT C–D?	59	?	Bok	Bok	– reliéfní – v hrudi otvor pro nýt/hřeb – nákrčník a opasek	Kysela 2017, 164–165, obr. 2
30	Třísov, okr. Český Krumlov	LT D1?	> 52	?	–	–	– pravá noha	Kysela et al. 2014, 574, 585, obr. 4, 5, č. 54b

Tab. 1. Přehled figurek mladší doby laténské ve střední Evropě.

Tab. 1. *Overview of recent La Tène period figurines in Central Europe.*

Obr. 2. Antropomorfní figurky mladší doby laténské z Moravy a naddunajské části Rakouska. Čísla odpovídají číslům v tab. 1: 2–6 – Němčice nad Hanou; 7 – Přítluky; 8 – Čejč; 9 – Lednice-Podholmy; 10 – Podivín; 11 – Břeclav-Lúbež; 12 – Ladná-Padělky; 14 – Oberleiserberg; 15 – Bernhardstahl; Číslo 13 není vyobrazeno. Podle Čižmář 2012; Goláňová, Kysela 2019; Goláňová et al. 2020; Karwowski 2012.

Fig. 2. *Recent La Tène period anthropomorphic figurines from Moravia and transdanubian Austria. The numbers correspond to those in Tab. 1: 2–6 – Němčice nad Hanou; 7 – Přítluky; 8 – Čejč; 9 – Lednice-Podholmy; 10 – Podivín; 11 – Břeclav-Lúbež; 12 – Ladná-Padělky; 14 – Oberleiserberg; 15 – Bernhardstahl; No. 13 is not depicted. After Čižmář 2012; Goláňová, Kysela 2019; Goláňová et al. 2020; Karwowski 2012.*

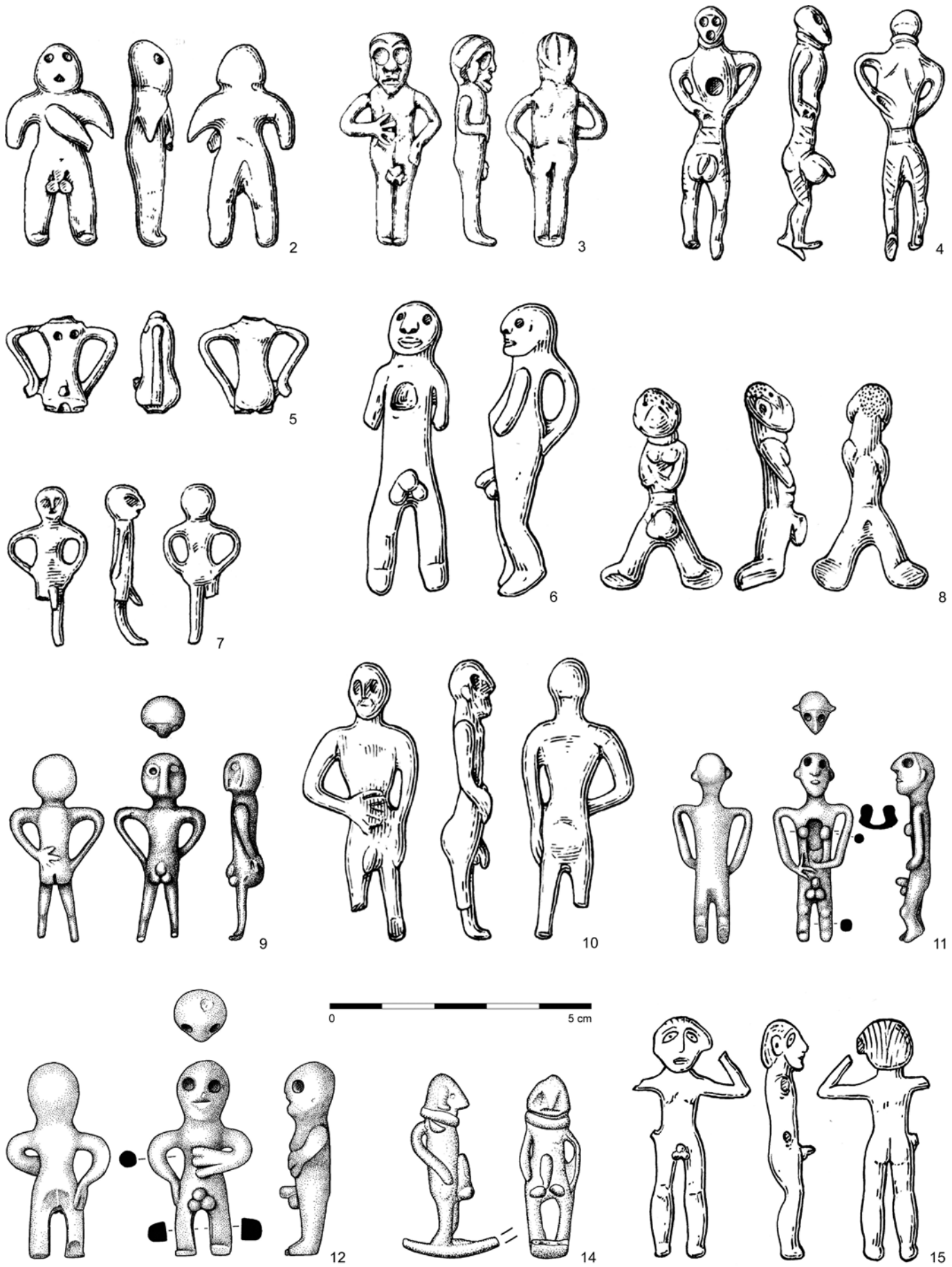
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
0
5 cm
12
14
15

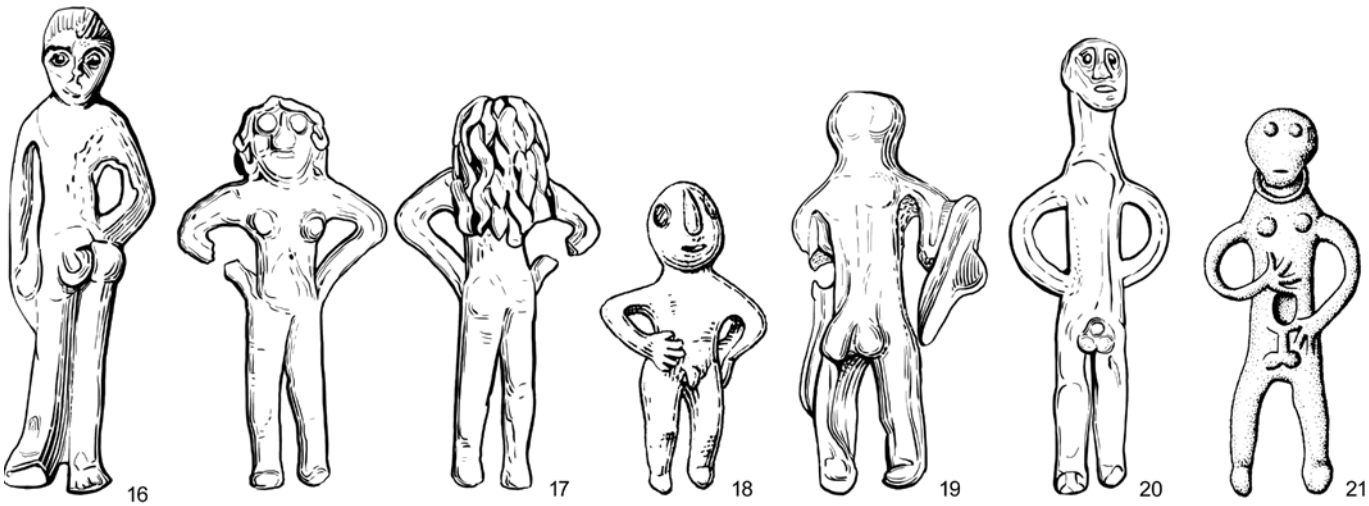
16
17
18
19
20
21

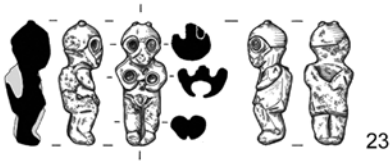
23

0
5 cm

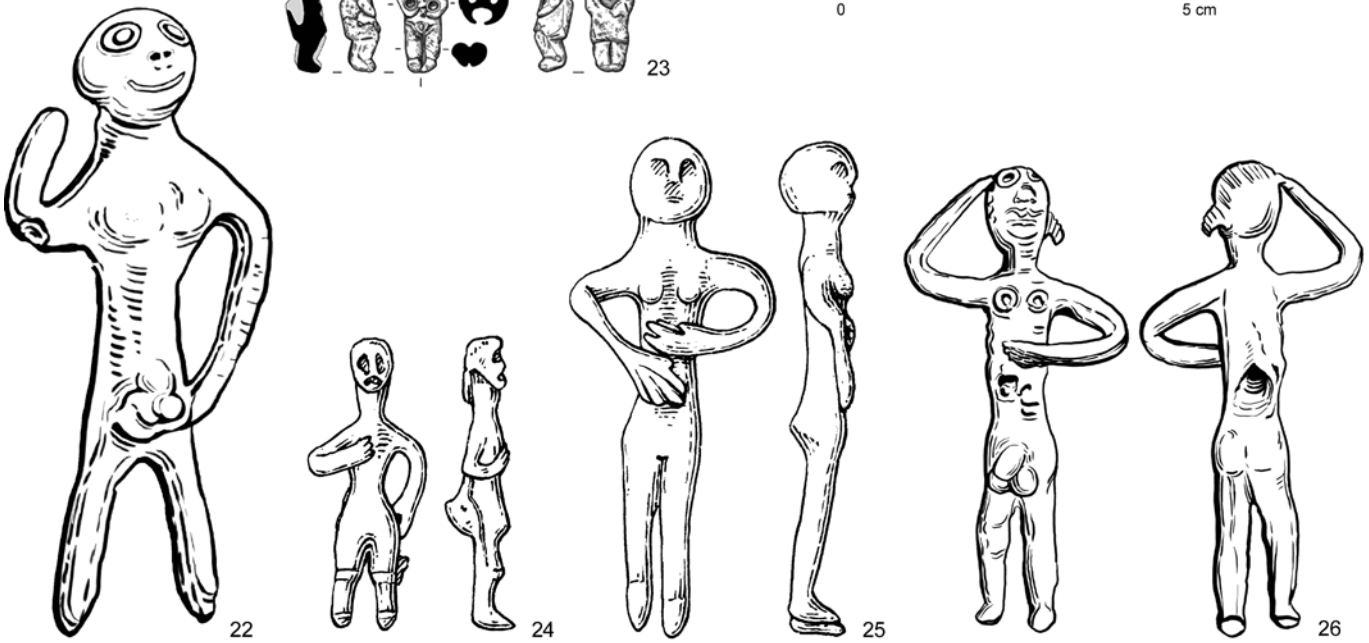
22
24
25
26

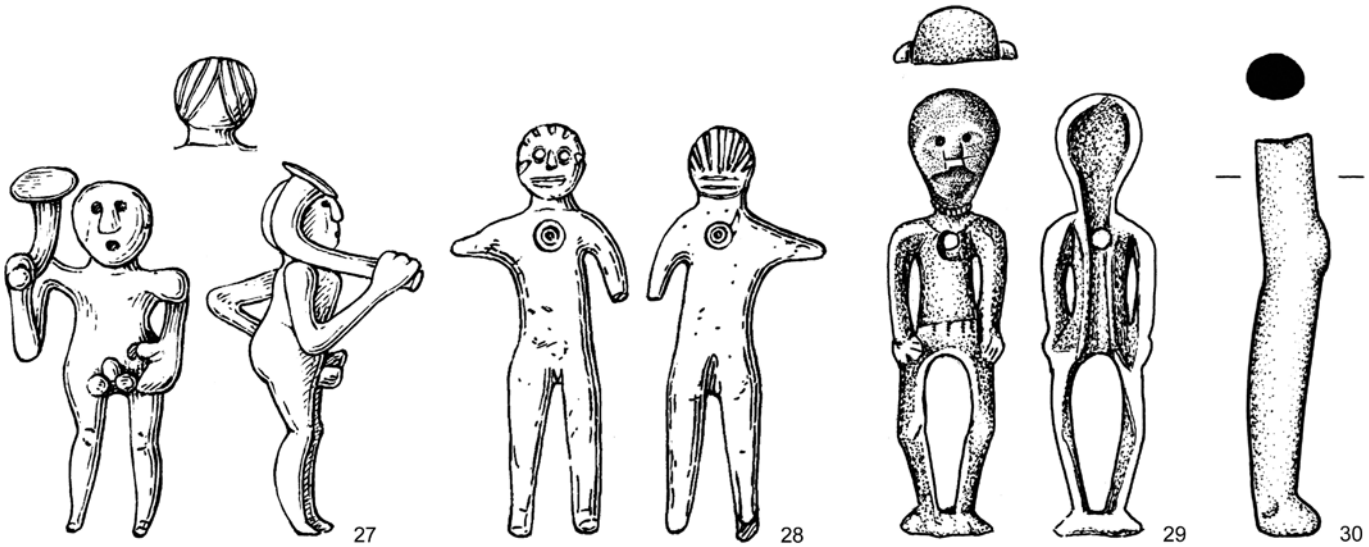
27
28
29
30

Obr. 3. Antropomorfní figurky mladší doby laténské ze střední Evropy a Karpatské kotliny. Čísla odpovídají číslům v tab. 1: 16 – Löbersdorf; 17 – Gurina; 18 – Nitra; 19 – Trenčianské Bohuslavice; 20 – Ponická Huta; 21 – Prašník; 22 – Veľké Lovce; 23 – Nowa Cerekwia; 24 – Rezi; 25 – Sarkad; 26 – Mala Byihaň; 27–28 – Stradonice; 29 – Třísov; 30 – Předhradí. Podle Čižmář 2012; Gamper 2015; Karwowski 2012; Kysela 2017; Pieta 2008; Rudnicki 2014; Sova-Gmitrov 1958; 16–20, 22–26 kresba P. Kazakova.

Fig. 3. *Recent La Tène period anthropomorphic figurines in central Europe and the Carpathian Basin. The numbers correspond to those in Tab. 1: 16 – Löbersdorf; 17 – Gurina; 18 – Nitra; 19 – Trenčianské Bohuslavice; 20 – Ponická Huta; 21 – Prašník; 22 – Veľké Lovce; 23 – Nowa Cerekwia; 24 – Rezi; 25 – Sarkad; 26 – Mala Byihaň; 27–28 – Stradonice; 29 – Třísov; 30 – Předhradí. After Čižmář 2012; Gamper 2015; Karwowski 2012; Kysela 2017; Pieta 2008; Rudnicki 2014; Sova-Gmitrov 1958; 16–20, 22–26 drawing by P. Kazakova.*

Kritérium ikonografické a stylové je k posouzení figurky zajisté mnohem podstatnější než její velikost. Většina jmenovaných figurek z laténské Moravy sdílí se starohradiskou dámou základní schéma: vzpřímený postoj s rukama opřenýma v bok, popřípadě jednou v bok a druhou na hrudi či na břiše (Němčice 2, Podivín, Ladná-Padělky) nebo na kříži (Němčice 3, Lednice-Podholmy). Jedná se přitom o ruce pravé i levé, bez jakékoliv korelace s jejich umístěním. Ve všech těchto případech je přesto výsledný postoj totožný v tom smyslu, že ruce vytvářejí po obou stranách těla jakási poutka. V podobném postoji je vyobrazena i reliéfní postava z Předhradí, okr. Kolín.

Vyobrazená ňadra identifikují postavičku ze Starého Hradiska jako ženu, to ale podle svědectví ostatních figurek nemusí být konečný závěr. Na některých z nich jsou totiž vypodobněny atributy obou pohlaví – Čejč, Břeclav-Lúbež, Němčice 4 (?), Ladná-Padělky (?), Prašník. Méně jistá, ale ne nepravděpodobná je tato dvojpohlavnost u postaviček z Malé Byihaně a u závěsku z Nowe Cerekwie. Vedle těchto neobyčejných androgynních jedinců jednoznačně mezi moravskými soškami převažují zobrazení mužů – jejich pohlaví většinou neopomněli tvůrci řádně zdůraznit. Pouze neobyčejná plastika dřepícího (muže?) z Biskupic, odlišující se od ostatních zásadně postojem i stylem, postrádá jakékoliv pohlavní atributy (Čižmář 2012, 148, obr. 4: 3).[1] Jednoznačně ženské figurky jsou doloženy spíše z periferií středodunajské oblasti: jedna pochází ze Sarkadu ve východním maďarském Alföldu, starohradišťské postavičce ještě podobnější (i když v prostoru obdobně vzdálená) je potom nápadně vlasatá dáma z Brandopferplatzu na Gurině ve východních Alpách.

V případě figurky ze Starého Hradiska je zatěžko odhadnout, co se odehrávalo v chybějící dolní části a zda postavička náhodou není dalším z neobyčejných středodunajských hermafroditů. Při absenci důkazů se ale podržme standardních kategorií, a pokládejme ji i nadále za vyobrazení ženy.

Zcela zásadně se postavička od podobných sošek odlišuje svým stylem a provedením. Opakovaně zmiňovaná neforemnost laténských antropomorfních figurek se projevuje jejich celkovou pokrouceností a disproporčností, nudlovitými údy bez kloubů, hrubou, ledabylou a často zcela asymetrickou modelací těla i tváře, ztvárněním očí či úst pouhými hrubými důlky atd. To vše ostře kontrastuje s kvalitou studované sošky, jak jsme ji popsali výše.

Bylo by ale chybou odbýt provedení středodunajských figurek jako prostě nejapné (viz i Goláňová et al. 2020, 30). Mnohé z jejich primitivistických rysů se soška od sošky opakují, a velmi pravděpodobně se tak jedná o vědomé tvůrčí prostředky. Krom základního postoje, o kterém již byla řeč výše, se jedná například o specifický „kánon“, v němž se jednotlivé části postavy od hlavy k patě postupně zmenšují, o často se opakující zdůraznění beder trčících z postavy do stran či dozadu nebo o zobrazení nohou v mírném pokrčení a s chodidly jen naznačenými lehkým ohnutím konců nohou.

V případě postavičky ze Starého Hradiska nám chybí k posouzení dolní část postavy, které by se týkala většina těchto bodů. Můžeme se pouze dohadovat, že vzhledem k užití totožného postoje a k náznaku zmíněného „zmenšovacího“ kánonu, mohla i spodní polovina těla být stylisována podobně jako u ostatních sošek. Kvalita provedení horní poloviny postavy však dává tušit, že i tato část byla zřejmě pojata adekvátně umně.

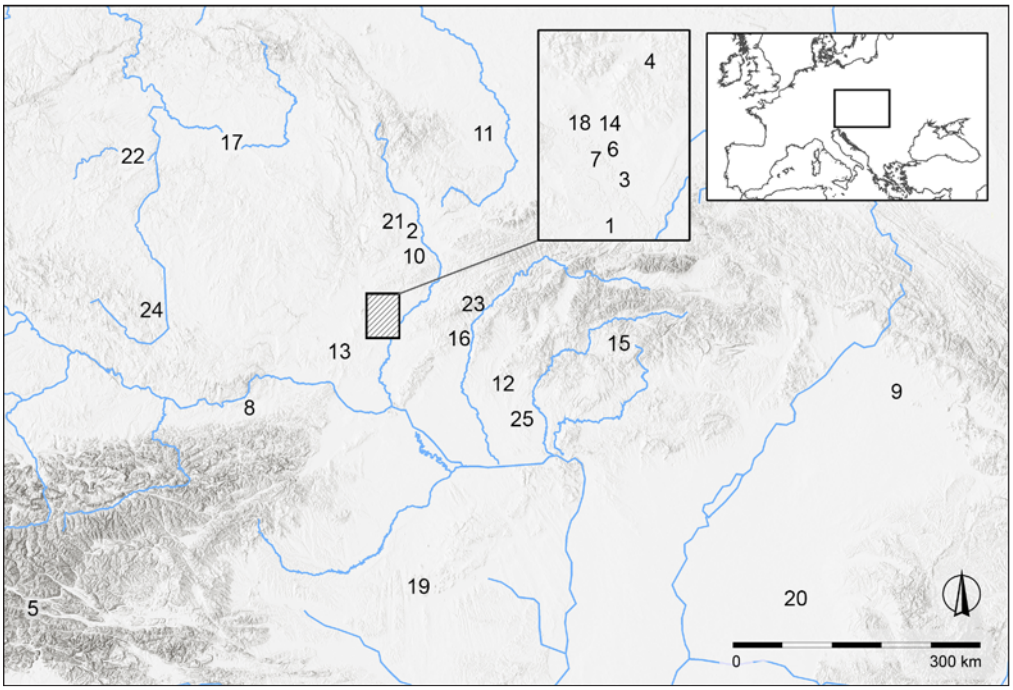

Obr. 4. Lokality zmíněné v textu. 1 – Bernhardstahl; 2 – Biskupice; 3 – Břeclav-Lúbež; 4 – Čejč; 5 – Gurina; 6 – Ladná-Padělky; 7 – Lednice-Podholmy; 8 – Löbersdorf; 9 – Mala Byihaň; 10 – Němčice nad Hanou; 11 – Nowa Cerekwia; 12 – Nitra; 13 – Oberleiser Berg; 14 – Podivín; 15 – Ponická Huta; 16 – Prašník; 17 – Předhradí; 18 – Přítluky; 19 – Rezi; 20 – Sarkad; 21 – Staré Hradisko; 22 – Stradonice; 23 – Trenčianské Bohuslavice; 24 – Třísov; 25 – Veľké Lovce. Mapa J. Kysela.

Fig. 4. *Sites mentioned in the text. 1 – Bernhardstahl; 2 – Biskupice; 3 – Břeclav-Lúbež; 4 – Čejč; 5 – Gurina; 6 – Ladná-Padělky; 7 – Lednice-Podholmy; 8 – Löbersdorf; 9 – Mala Byihaň; 10 – Němčice nad Hanou; 11 – Nowa Cerekwia; 12 – Nitra; 13 – Oberleiser Berg; 14 – Podivín; 15 – Ponická Huta; 16 – Prašník; 17 – Předhradí; 18 – Přítluky; 19 – Rezi; 20 – Sarkad; 21 – Staré Hradisko; 22 – Stradonice; 23 – Trenčianské Bohuslavice; 24 – Třísov; 25 – Veľké Lovce. Map by J. Kysela.*

Studovaná soška tedy zapadá do kontextu ostatních figurek dobře – její stylová odlišnost může být dána většími rozměry, které poskytly dostatečný prostor pro modelaci, a především individuálními schopnostmi jejího tvůrce.

To je podstatný detail: němčické sošky zvířat a ptáků jsou jednoznačně výtvory jednotného stylu s jasnými pravidly, chápanými a sdílenými četnými tvůrci produkujícími v jeho intencích řadu děl, námětem různorodých, ale provedením bezvýhradně vynikajících. Sošky antropomorfní naproti tomu zobrazují opakovaně identický námět podle identického schématu, sdílejíce jednu či dvě tvůrčí zkratky; ve věci stylu je ale jejich tvůrcům ponechána plná volnost projevit svoji (ne)schopnost. Tato volnost je dobře patrná například na zcela různorodém přístupu k modelaci hlav a pojetí detailů ve tvářích postaviček. Rozdíl mezi soškami zvířat a lidí tedy není jen v kvalitě, ale především v základním principu tvorby. Mladolaténská antropomorfní plastika v tomto ohledu zásadně vybočuje z vývoje laténského umění (Kysela 2018).

Stylovou nedostatečnost dohánějí některé figurky řemeslnými efekty, zejména kombinováním různých materiálů. Figurky z Lednice-Podholm a Nitry měly oči inkrustované stříbrem, postavičky z Prašníku, z Němčic 3 a z Břeclavi-Lúbeže mají v trupu jamky, o nichž se uvažuje, že mohly být vyplněny emailem nebo inlejemi z organických materiálů (Čižmář 2012, 147; Goláňová et al. 2020, 30). Studovaná soška pravděpodobně žádným podobným zahloubením opatřena nebyla – ačkoliv značná část jejího břicha je poškozena nebo zcela zničena, v pozůstalé části není žádná znát, pravidelnost lomu navíc dává tušit, že měl materiál v těchto místech jednotnou sílu a nebyl tudíž otvorem zeslaben.

I figurka ze Starého Hradiska ale staví na odiv mimořádnou řemeslnou dovednost svého tvůrce ve svém náročném účesu (viz dále) nápadně kontrastujícím s hladkými lebkami nebo nanejvýš několika paralelními drážkami naznačujícími vlasy na ostatních figurkách. Neobyčejný účes starohradiské panenky si zaslouží zmínku i z hlediska ikonografického. Je neblahým stereotypem středoevropského bádání, hledat v esteticky zdařilých zaalpských výrobcích (*a priori* a čistě z titulu jejich estetické hodnoty) vazby na středomořský svět (ať už jsou pokládány za importy, nebo je v nich alespoň hledána středomořská inspirace) a domácímu prostředí je tak kruhovou argumentací a bez zjevných důvodů upírána aktivní tvůrčí role, a přeneseně i tvůrčí či intelektuální schopnosti. Výše jsme se snažili ukázat, že figurka dokonale zapadá do místní výtvarné produkce z hlediska ikonografického; je třeba dodat, že ani její stylové kvality ji v žádném případě nepřibližují soudobé středomořské (římské či italické) drobné plastice, ve 2. a 1. století př. Kr. již pevně vrostlé do naturalistické řecko-římské výtvarné tradice předcházejících šesti či sedmi staletí. Z hlediska vazby na Středomoří si však naši pozornost zaslouží právě neobyčejný účes. Můžeme se tázat, jednak zda pro něj nelze nalézt přesvědčivou analogii ve Středomoří, jednak zda samotná snaha zobrazit složitý účes (nikoliv nezbytně středomořské inspirace) nemohla být motivována znalostí středomořské plastiky. Druhá z obou otázek je samozřejmě do značné míry akademická: znalost středomořské plastiky sice mohla popíchnout k experimentům, viděli jsme však, že tvůrce figurky byl nadán mimořádnými schopnostmi pozorovatelskými i výtvarnými. Není důvodu, proč by odvážné ztvárnění účesu (ornamentální a „vzorovité“ spíše než naturalistické) nemohlo být jeho osobní iniciativou.

Pokud se přímé středomořské inspirace vlastního účesu týká, jeho celkový tvar připomene nejspíše (pro naše potřeby zcela irelevantní) frizúry dam severovské dynastie. Smysluplnější analogie lze hledat v jeho uspořádání do jednotlivých paralelních pramenů, které upomene na „melounovité účesy“ helénistického období (srov. např. Ridgeway 1990, 131). Ani tato analogie ale není zcela přesvědčivá. Zaprvé, „melounovité účesy“ jsou charakteristické pro pozdně klasické a raně helénistické období (4.–3. století př. Kr.). Znovu se pak objevují až v nejpozdnějším helénismu (ojedinělý výskyty na Délu na přelomu 2. a 1. století př. Kr. – Dillon 2010, 115–116; či na mincovních i skulpturních portrétech Kleopatry VII. vládnoucí v letech 47–31 př. Kr. – Vorster 2013, 54–56) s přesahem do nového letopočtu, kde pokračují od 1. do 3. století po Kr. (Franken 1994). Období oppidální se tak s vrcholem této módní vlny do značné míry míjí. Zadruhé v těchto účesech jejich melounovitá část obepíná kalotu, v týlu se ale prameny sbíhají do drdolu nebo podobného uspořádání. Nic takového na naší figurce nepozorujeme, a vyobrazený účes tak s největší pravděpodobností představuje prostě volně rozpuštěné vlasy.

Řemeslné provedení

Pojetí figurky ze Starého Hradiska se jeví jako neobyčejné nejen z hlediska výtvarného, jak bylo obšírně pojednáno výše, ale současně i z řemeslně-technologického, a to hned z několika rovin, které byly identifikovány jak detailním vizuálním průzkumem, tak přístrojově zprostředkovaným pozorováním digitálním mikroskopem[2] a analýzou prvkového složení ED-XRF spektrometrem (tab. 2, 3).[3]

Na první pohled nápadně náročné zpodobnění účesu bylo zhotoveno kombinací několika precizně provedených technik. Jednotlivé prameny vlasů představují jednoduše spirálovitě stočený drát o průměru 1,6–2 mm (boční prameny vlasů jsou v porovnání s pramenem prostředním zhotoveny z nápadně masivnějšího drátu). Jednotlivé spirály byly k povrchu hlavy upevněny nejpravděpodobněji letováním pájkou ze slitiny cínu a/nebo olova.[4] Nejprve došlo v sagitální ose hlavy k upevnění prostředního pramene, a až poté k němu (patrně směrem od čela figurky) byly připevňovány prameny boční. Jako finální úkon došlo k lehkému roztepání vnějšího povrchu účesu ve zmíněné oblé „bochánky“. Skladba pramenů je velmi pečlivě provedená; vždy k sobě přesně doléhají, a vytváří tak celistvý, a na první pohled rafinovaný a pravidelný účes.

Tělo včetně anatomických detailů tvoří jeden kompaktní plný odlitek. Podél vnitřní strany pravého nadloktí je zjevná hrana, která by mohla být nezabroušeným švem po odlití do dvoudílné formy. Pravděpodobněji však jde o stylisované ztvárnění laterální strany dvojhlavého svalu pažního. Vzhledem k celkovému komplexnímu zpracování odlitku i vybočení paže mimo frontální osu figurky je možné počítat s odlitím do jednorázové formy na vytavitelný model. Rysy obličejové části (a nepochybně i další části figurky) byly dokončeny a zvýrazněny cizelováním a případně broušením. Z celkového řemeslného pojetí výrobku je zjevná pravidelnost a decentně se projevující hluboká propracovanost jednotlivých detailů i celku.

Materiálem figurky je dle analýzy prvkového složení vysoce legovaný cíno-olovnatý bronz s příměsí antimonu a stopovým množstvím bismutu, niklu, kadmia, stříbra a kobaltu (tab. 2). Povrchová materiálová analýza (tab. 3) prokázala ve vrstvách korozních produktů v porovnání se složením kovového jádra výrazné nadhodnocení zvláště cínu a v menší míře též antimonu na úkor mědi, přičemž obsahy ostatních prvků mezi povrchem a jádrem jsou (u olova překvapivě) rámcově analogické. Mimo to povrchová měření prokázala, že jednotlivé prameny účesu byly zhotoveny ze stejného (nebo až podezřele podobného) materiálu jako tělo figurky (tab. 3), a lze tedy předpokládat, že předmět byl kompletně vyroben ze shodného výchozího materiálu.[5]

Legování bronzu větším množstvím olova v mladší době laténské (nejen) na Moravě bylo materiálovými analýzami prokázáno

jako přinejmenším obvyklé (Kmošek 2019, 50), avšak přítomný výrazně zvýšený obsah cínu (v tomto případě 15,82 %) je již záležitostí méně častou. Vzhledem k dosud nepříliš vysokému počtu analogických analýz soudobých předmětů je srovnání stále poněkud neúplné, avšak obdobné složení slitiny jako u zkoumané plastiky vykazují i další odlévané předměty doby laténské (nánožníky/nápažníky – Frána et al. 1997; spony A65 – Danielisová, Militký 2014), nehledě na funkčně specifickou slitinu soudobých zrcadel s vysokým obsahem cínu a nižším zastoupením olova (rámcově 30 % Sn, 3 % Pb – Danielisová et al. 2018).

Slitina mědi s takto vysokým obsahem cínu a olova má své specifické vlastnosti jak pozitivní, tak negativní. Rostoucí obsah cínu způsobuje z mechanického hlediska zvyšování tvrdosti, ale současně i křehkosti materiálu, znesnadňující mechanické zpracování tepáním (což nebylo v případě zkoumané figurky nutné ve větší než malé míře). Naopak výsledná slitina mědi s vysokým obsahem cínu a/nebo olova má výhodné vlastnosti pro odlévání; vzhledem k menší smrštitelnosti, vyšší viskozitě a nižšímu povrchovému napětí má lepší zatékavost a přesněji kopíruje detaily formy (Slamet et al. 2019). Slitina mědi s vysokým obsahem cínu se navíc barevností blíží slitinám stříbra (vliv olova na změnu barevnosti je minimální; Mecking 2020, 2).[6] Z těchto poznatků je evidentní, že zhotovitel měl celkem přesnou představu o vlastnostech užité slitiny a minimálně z technologického hlediska ji použil v souladu s aplikovanými výrobními postupy, a snad i se záměrem cílené úpravy barevnosti výsledného produktu.

Neméně pozoruhodné poznatky poskytují také stopy destrukce figurky, která dle povrchových stop zahrnovala natavení, případně částečné přetavení figurky, jehož nejmarkantnější stopy nese oblast břicha a částečně také krku v podobě charakteristické hrubozrnné krupičkovité struktury a prasklin. Otázkou zůstává, zda ke ztrátě spodní části těla došlo v souvislosti s doslovným odtavením dolní poloviny těla (v tomto případě není možné vyloučit ani souvislost s požárem), nebo došlo k mechanickému odlomení dolní poloviny těla a následnému natavení výsledného fragmentu.

Závěr

Fragmentární figurka z oppida Staré Hradisko je mimořádným artefaktem. Její datace do mladší doby laténské je nanejvýš pravděpodobná nejen vzhledem k údajnému místu nálezu, ale také a především vzhledem ke specifické ikonografii i stylovým rysům, kterými velmi dobře zapadá do kontextu drobné antropomorfní plastiky fází LT C–D. V jejím rámci se potom zásadně vymyká svými kvalitami uměleckými i technickými. Mezi ně se řadí z hlediska výtvarného plná kontrola (ideová) nad stylisací i (manuální) nad hmotou (zdaleka ne vždy tak tomu u podobných figurek je). Z hlediska řemeslného je potom hoden pozornosti jednak účes figurky pro svoji pracnost a precisnost provedení, jednak použitá slitina s vysokým obsahem olova a zejména cínu, poskytující oproti běžnému nízko legovanému bronzu výhodnější technické vlastnosti pro slévání, a zároveň (a především?) dodávající výrobku neobyčejný stříbřitý vzhled, a tím i velmi specifickou estetiku.

Srovnání starohradiské dámy s ostatními zástupci antropomorfní plastiky téhož období a z téže oblasti ukázalo, že ustálené zobrazení frontální stojící postavy s pokrčenými pažemi a rukama opřenýma v bok či položenýma na břiše, kříži či na hlavě není jen z nouze ctností neobratných tvůrců, netušících jak správně údy umístit či strachujících se o jejich řádné zalití ve formě, ale zřejmě plnohodnotným ikonografickým schématem. Umělecké, řemeslné i materiálové kvality studované sošky dávají tušit, že v jejím případě žádný ze jmenovaných neblahých konců nehrozil. Jak již bylo konstatováno, existence pevného ikonografického schématu, v jehož provedení měl pak tvůrce až anarchistickou svobodu ve volbě stylových prostředků, je v ostrém kontrastu nejenom se (současnými či bezprostředně předcházejícími?) figurkami zoomorfními, jaké známe nejtypičtěji z Němčic nad Hanou, ale v podstatě s celým dosavadním vývojem laténského umění. Jeho základním principem v předchozích fázích od raného přes rostlinný a plastický styl až po němčická zvířátka bylo ustavení jednoznačného stylového rámce a stylových prostředků způsobilých potom k vyjádření libovolného (konkrétního či abstraktního) námětu. Radikální zvrat v přístupu k tvorbě obrazu v pozdní době laténské zdánlivě vede k úpadku výtvarné kultury.

ID	Charakter vzorku	Lokalizace	Cu	Sn	Pb	Sb	Bi	Ni	Cd	Ag	Co	Fe
Z_049	kovové jádro	levé rameno	73,61	15,82	10,01	0,23	0,08	0,08	0,08	0,06	0,01	< 0,05

Tab. 2. Výsledek ED-XRF prvkové analýzy vzorku kovového jádra předmětu (hm. %).
Tab. 2. *Results of ED-XRF bulk analysis of the object (wt%).*

ID	Charakter vzorku	Lokalizace	Cu	Sn	Pb	Sb	Bi	Ni	Cd	Ag	Co	Fe
1	povrch	levá tvář	37,2	52,4	9,1	0,7	< 0,1	0,2	0,1	0,2	0,0	0,1
2	povrch	pravé prso	38,7	51,8	8,1	0,6	< 0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,1
3	povrch	střed zad	31,2	57,7	9,5	0,7	< 0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,4
4	povrch	čelní pravý pramen vlasů	47,2	43,3	7,6	0,6	< 0,2	0,1	0,1	0,1	< 0,2	1,0
5	povrch	prostřední pramen vlasů	38,0	52,1	8,9	0,6	< 0,2	0,1	0,1	0,1	< 0,3	< 0,3
6	povrch	čelní levý pramen vlasů	39,9	49,7	9,6	0,6	< 0,2	0,1	0,1	0,1	< 0,4	< 0,3

Tab. 3. Výsledky ED-XRF prvkové analýzy různých částí povrchu předmětu (hm. %).
Tab. 3. *Results of ED-XRF analysis of various spots on the object's surface (wt%).*

Tento dojem není pravdivý zcela beze zbytku: i do té doby se v laténském umění objevují díla průměrná a podprůměrná (srov. Kruta 1975), jsou ale zdánlivě méně četná; či přesněji – estetické klání, do něhož vstupují tyto artefakty (vesměs výzdoba osobních šperků), probíhá za rovnějších a pevněji daných pravidel než brutální pozdně laténské výtvarné zápasy ve volném stylu. Pevný rámec geometrické abstrakce typický pro ranější fáze laténského umění dává jejich zástupcům mnohem větší stylovou soudržnost, v níž se evidentně podprůměrné kusy zdají být spíše výstřelky než pravidlem, jak je tomu u mladolaténských lidských figurek.

Není zajisté náhodou, že studovaná figurka, tkvící svojí pevnou stylovou strukturou a kontrolovanou stylisací ještě do jisté míry v tomto starším stylovém vývoji, pochází zrovna ze Starého Hradiska. Právě na oppidech či obecně v souvislosti s elitou, jejíž přítomnost či alespoň působení můžeme na oppidech nejspíše předpokládat, se soustředí ojedinělé kusy pozdně laténského umění, navazující na tuto starší tradici (Kysela 2018, 154–155). Zástupcem tohoto kvalitního proudu pozdního laténského umění pocházejícího ze samotného Starého Hradiska je antropomorfní hlavice mečíku (Meduna 1961, Taf. 1: 9), jejíž předpokládaný původ v Galii (Pierrevelcin 2012) ji nicméně do značné míry diskvalifikuje z této diskuse o dění ve středodunajském prostoru. Spolehlivěji místního původu je slavná figurka srny či laně se závěsným kroužkem na hřbetě (Meduna 1961, Taf. 1: 7; Čižmář 2012, 162, obr 14: 1). Se svou prostou až stroze geometrickou, ale stále nanejvýš účinnou stylisací, stejně jako i strnulostí, místy nedbalou modelací a značnými rozměry stojí laň kdesi mezi elegantními zvířátky němčického stylu (jedno z nich pochází i přímo ze Starého Hradiska: Čižmář 2012, 165, sezn. 9: 20, obr. 14: 6) a tu zhrublými, tu naturalistickými kanci známými dále ze západu (Gerlach 1990; Kysela 2017, 168, 171–172).

Zda tento zdánlivý stylový vývoj skutečně probíhal po lineární chronologické ose, jak se zdá, a proč toto pohodlně prosté schéma narušuje koncentrace neforemných lidských figurek z Němčic nad Hanou a jedna z Nowé Cerekwi, nelze na základě stávající dokumentace pochopit.

K žádné z antropo- či zoomorfních figurek nejsou bohužel známy smysluplné nálezové okolnosti, které by umožňovaly se vyslovit k jejich původní funkci. Některé postavičky zvířat nesou na spodní ploše pozůstatky pájky, ukazující že snad původně byly připevněny k povrchu jiných kovových předmětů. Starohradiská laň se svým závěsným kroužkem dává tušit, že mohla být nošena například jako amulet. Podobné vysvětlení by se nabízelo pro antropomorfní figurky, jejichž v bok opřené paže vytvářejí příhodná očka pro zavěšení.[7] U žádné z nich ale nebylo konstatováno oslabení kovu v místech, kudy by procházela závěsná šňůra, a tuto domněnku tak nelze nijak potvrdit. V případě panenky ze Starého Hradiska jsme sice měli příležitost studovat okolnosti jejího vyřazení z užívání, ani to nám ale neumožnilo přiblížit se odpovědi na otázku po její původní funkci.

Poznámky

1 Tuto sošku, stojící svým stylem (velice blízkým němčickým zvířátkům) i mimořádným postojem zcela mimo okruh zde pojímaných figurek, nebudeme v dalším brát v potaz, stejně jako sošku sedící(ho?) ze Stradonic.

2 K mikroskopickému průzkumu a dokumentaci posloužil digitální traseologický mikroskop Toolscan firmy Laboratory Imaging.

3 Analýzy prvkového složení povrchu a vzorku kovového jádra byly provedeny na stolním ED-XRF spektrometru ElvaX Pro firmy Elvatech s parametry: Fast SDD detektor, Ag rentgenka, mód Cu, doba měření 30 s (povrch) / 120 s (vzorek kovového jádra), urychlovací napětí 45 kV; kolimátor 3 mm; vyhodnocení spekter v softwaru ElvaX. Vzorek kovového jádra byl odebrán odvrtáním HSS-TiN spirálovým vrtákem o průměru 1 mm z lomové plochy v místě levého ramene figurky.

4 Vzhledem ke koroznímu poškození pramenů účesu není možné letování měkkou pájkou bezpečně ověřit bez výrazně destruktivního zásahu do předmětu. Jak cín, tak olovo se totiž vyskytují jako legury ve vysokém obsahu v samotné slitině, z níž byla figurka včetně účesu zhotovena (tab. 3). Z toho důvodu není možné na základě výsledků povrchových analýz odlišit přítomnost případné pájky od zvýšené koncentrace obou kovů v povrchové vrstvě korozních produktů mědi (tab. 3).

5 Přesněji určit výchozí materiál spirál tvořících vlasy figurky není možné vzhledem k faktu, že jejich kovové jádro bylo již korozními procesy z převážné většiny přeměněno v korozní produkty, a není tedy reálné provést odběr dostatečného množství vzorku kovového jádra jako v případě těla plastiky. Pro posuzování materiálu účesu se proto musíme omezit na povrchová měření (tab. 3), jejichž výsledky jsou pro různé části předmětu vzájemně konstantní, a můžeme tak pro tělo i vlasy figurky uvažovat o užití shodného výchozího materiálu.

6 Stojí za zmínku, že práce s různými odstíny kovu byla vědomě užívaným tvůrčím prostředkem i v antické bronzové skulptuře. O použití bronzových slitin o různých tónech rozsáhle (ač z technologického hlediska zcela nerealisticky) informuje například Plinius (Natur. hist. 34, zvl. 2–5). Přehled podobných zmínek v pramenech poskytuje Muller-Dufeu 2006. V praxi bylo takové polychromie dosahováno různým prostředky: užitím různých slitin pro celé postavy nebo alespoň jejich části jako v našem případě; inkrustací či pokovením detailů různými materiály (rty, bradavky či otevřené rány čistou mědí, zuby či nehty stříbrem); patinováním různých částí dané sochy různými prostředky a v různé intensitě (k tématu srov. např. Mattusch 1996, 24–30; Zimmer 2012).

7 Figurka z Nowé Cerekwie má na temeni hlavy dochované pozůstatky možného závěsného očka, a byla též publikována jako přívěsek nebo originální variace opaskového závěsku (Rudnicki 2014, 43). Je však dobré poukázat na to, že krom přítomnosti očka se nowocerekwiecká figurka od ostatních odlišuje i svými velmi malými rozměry (výška 16 mm), odpovídajícími ⅓ či ¼ výšky dalších postaviček. To naznačuje, že s nimi nezbytně svoji funkci závěsku sdílet nemusela.

Poděkování

Článek byl napsán s podporou Evropského fondu pro regionální rozvoj „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“ (č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734) a s institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Literatura

Čižmář, M. 2012: Nálezy drobné lidské a zvířecí plastiky z Moravy. In: G. Březinová, V. Varsik (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes XIV. Nitra: Archeologický ústav SAV v Nitre, 145–173.

Danielisová, A., Militký, J. 2014: Pozdně laténské spony z oppida Třísov, získané povrchovou prospekcí v letech 2008–2013. *Archeologické rozhledy* LXVI(1), 40–66.

Danielisová, A., Strnad, L., Mihaljevič, M. 2018: Circulation Patterns of Copper-Based Alloys in the Late Iron Age *Oppidum* of Třísov in Central Europe. *Metalla* 24(1), 5–18.

Dillon, S. 2010: *The Female Portrait Statue in the Greek World*. Cabridge: CUP.

Gamper, P. 2015: *Gurina. Die römische Stadt aus der Zeit der Eroberung Noricums*. Kärntner Museumsschriften 83. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten.

Gerlach, St. 1990: Eine spätkeltische Eberplastik aus Karlstadt am Main, Lkr. Main-Spessart, Unterfranken. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20(4), 427–437.

Goláňová, P., Komoróczy, B., Kmošek, M., Kolníková, E., Vlach, M., Zelíková, M. 2020: New Metal and Glass Finds from the Late Iron Age in South Moravia. *Přehled výzkumů* 61(2), 9–41.

Goláňová, P., Kysela, J. 2019: What can the dwarfs tell? On settlements and anthropomorphic statuary in La Tène Southern Moravia. In: *Sedem kruhov Josefa Bujnu*. Studia Historica Nitriensia 23, Supplementum 2. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 71–92.

Frána, J., Jiráň, L., Moucha, V., Sankot, P. 1997: *Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II*. Památky archeologické, Supplementum 8. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha.

Franken, N. 1994: Modefrisuren als Grundlage zur Datierung römischer Büstengewichte. In: J. Ronke (Hrsg.): *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 45. Stuttgart: Kommissionsverlag K. Theiss, 147–153.

Karwowski, M. 2012: An Ithyphallic Celtic Figurine from Oberleiserberg. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş, 7–9 October 2011*. Târgu Mureş: Editura Mega, 189–212.

Kemenczei, T. 1990: A sarkadi bronz szobrocska. *Folia archaeologica* XLI, 29–42.

Kolník, T. 1981: *Staroveká plastika*. Bratislava: Tatran.

Kmošek, M. 2019: *Měď a její slitiny jako surovina kovové industrie v pravěku a protohistorii na území jižní Moravy* [online]. Rkp. diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/ml8ni/.

Kruta, V. 1975: *L'art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère*. Bibliothèque de l'École des hautes études 324. Paris: H. Champion.

Kruta, V., Lička, M. 2004: *Celti di Boemia e di Moravia*. Sceaux: Kronos.

Kysela, J. 2017: Return of the lost swine and other stories. Incoherent contributions to late(r) La Tène figural art in Bohemia. In: J. Kysela, A. Danielisová, J. Militký (eds.): *Stories that Made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, 163–179.

Kysela, J. 2018: Laténský umělecký styl. In: J. Militký, J. Kysela, M. Tisucká (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha: Národní muzeum, 141–155.

Kysela, J., Danielisová, A., Militký, J. 2014: Středomořské importy z oppida Třísov. Nálezy z povrchové prospekce s detektory kovů z let 2007–2013. *Archeologické rozhledy* LXVI(4), 567–608.

Mattusch, C. C. 1996: *Classical Bronzes. The art and Craft of Greek and Roman Statuary*. Ithaca, London: Cornell University Press.

Mecking, O. 2020: The colours of archaeological copper alloys in binary and ternary copper alloys with varying amounts of Pb, Sn and Zn. *Journal of Archaeological Science* 121, 1–16.

Meduna, J. 1961: *Staré Hradisko. Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic*. Fontes Archaeologiae Moravicae II. Brno: Archeologický ústav Československé akademie věd, pobočka v Brně.

Megaw, J. V. S. 1970: Cheshire Cat and Mickey Mouse. Analysis, interpretation and the art of the La Tène Iron Age. *Proceedings of the Prehistoric Society* 36, 261–279.

Muller-Dufeu, M. 2006: Les couleurs du bronze dans les statues grecques, d'après les textes antiques. In: S. Dubel, V. Naas (éd.): *Les couleurs et les matières*. Paris: Publications de l'ENS, 93–102.

Nebehay, S. 1987: Bernhardsthal. *Fundberichte aus Österreich* 26, 219.

Píč, J. L. 1903: Čechy na úsvitě dějin. *Sv. 2, Hradiště u Stradonic jako historické Marobuduum*. Starožitnosti země České II. Praha: J. L. Píč.

Pierrevelcin, G. 2012: *Les relations entre la Bohême et la Gaule du IVe au Ier siècle avant J.-C*. Dissertationes Archaeologicae Brunenses Pragensesque 12. Praha, Brno: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

Pieta, K. 2008: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra: Archeologický ústav SAV.

Plinius: Gaius Plinius Secundus: *Naturalis Historia*. In: Pliny the Elder: *The Natural History*. Přeložili J. Bostock, H. T. Riley. London: Taylor and Francis, 1855.

Ridgeway, B. S. 1990: *Hellenistic Scupture I. The Styles of ca. 331 – 200 BC*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Rudnicki, M. 2014: Nowa Cerekwia. A Celtic Centre for Craft and Commerce of Interregional Importance North of the Carpathians. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 10–13 October 2013*. Târgu Mureş: Editura Mega, 33–70.

Slamet, S., Suyitno, S., Kusumaningtyas, I. 2019: Effect of Composition and Pouring Temperature of Cu-Sn Alloys on The Fluidity and Microstructure by Investment Casting [online]. *IOP Conference Series Materials Science and Engineering* 547. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: doi:10.1088/1757-899x/547/1/012010.

Sova-Gmitrov, P. 1958: Nové laténske nálezy na Zakarpatskej Ukrajine. *Slovenská archeológia* VI(1), 131–135.

Vorster, Chr. 2013: Die römischen Porträts der Kleopatra. Ein Plädoyer zum hermeneutischen Wert von Gipsabgüssen. *Bonner Jahrbücher* 213, 51–74.

Zimmer, G. 2012: Die Farbe des Metalls. Möglichkeiten der Farbgestaltung bei Großbronzen. In: M. Denoyelle, S. Descamps-Lequime, B. Mille, St. Verger (dir.): *Bronzes grecs et romains, recherches récentes. Hommage à Claude Rolley*. Paris: Publications del'Institut national d'histoire de l'art. [cit. 2021-04-23]. DOI: https://doi.org/10.4000/books.inha.3986. Dostupné z: http://books.openedition.org/inha/3986.

Summary

In early 2020, a remarkable bronze figurine, which was credibly reported to be found at the Staré Hradisko oppidum, was tracked down by the authors and following a study and conservation was handed over to the Moravian Museum (Acc. No. Pa 1/2021, Inv. No. 170.265).

The fragment (Fig. 1) represents a female (as suggested by the presence of breasts although similar figurines sometimes bear attributes of both sexes) with the right hand propped against her hip. The left arm, which was probably originally held in the same position, is not preserved and neither is the lower body. The rendition of anatomy is conventional, i.e. not naturalistic and with non-realistic proportions; the execution is nevertheless careful and balanced with attention paid to the whole and details alike, carefully executing side views even though the figurine is purely frontal in its stance and function. The extraordinary artistic skills of the figurine's creator are evident from details such as the alternation of recessed and relief masses in the eye-nose-forehead area and the well mastered and disciplined stylisation of the preserved arm (from its credible anchoring in the shoulder area to the varying section of the different parts of the arm itself). The statuette features an eye-catching hairdo consisting of five radially distributed twisted strands.

The statuette fits neatly among other anthropomorphic figurines from the Recent LT period (i.e. LT C2–D) – their most numerous finds are currently known in Moravia and its immediate surroundings (Tab. 1, Fig. 2, 3, 4; Čižmář 2012; Karwowski 2012; Kysela 2017; 2018; Goláňová, Kysela 2019; Goláňová et al. 2020). Anthropomorphic figurines appear to be a relatively marginal phenomenon in comparison with zoo- and ornithomorphic figurines, which are substantially different in style with well-controlled stylisation in the latter as opposed to sluggish disproportionate primitivism in the former. The reasons for this striking difference may (but not necessarily) be chronological (Kysela 2018; Goláňová, Kysela 2019, 77–78; Goláňová et al. 2020, 29–30). However, we should not be too quick to dismiss all their non-naturalistic features as their creators' clumsiness: some – such as the progressive shrinking of proportions from large heads to short and usually bent legs or the oversized hips – appear repeatedly from one figurine to another and thus may be intentionally creative. The figurine from Staré Hradisko fits in with the others from the iconographic standpoint although it is larger (cf. Tab. 1) and of much higher stylistic quality than most, attesting to the skills of its creator. This is a significant (though not necessarily positive) novelty: while the (earlier?) zoo- and ornithomorphic figurines were produced by numerous creators in a uniform style with clear rules, which resulted in a varied and overall satisfactory outcome, the anthropomorphic figurines repeatedly represent an identical motif with shared representational shorthands that gave the creator complete freedom to show off their stylistic (in)abilities. It is not only the quality but also the very principle of creation that sets the figurines apart from earlier LT art (Kysela 2018).

The complex coiffure of the Staré Hradisko figurine needs to be addressed from both a technological (cf. below) and an iconographic point of view. Although some might be tempted to see it as a hint of the figurine's Mediterranean inspiration or event origin, this assumption would be wrong. Even though superior to most local figurines, its style has nothing to do with the naturalism characteristic of the Mediterranean statuary of the 2nd–1st century BC. As far as the Mediterranean models of the hairstyle are concerned, although it vaguely resembles the Late Classical to Early Hellenistic "Melonenfrizur" (e.g. Ridgeway 1990, 131), these are more characteristic of earlier and later periods (4th/3rd century BC, late 1st century BC – 3rd century AD: Dillon 2010, 115–116, Vorster 2013, 54–56, Franken 1994) and the hair strands are tied into a bun in the nape, which is not represented in the figurine from Staré Hradisko.

The manufacturing technology of the figurine was studied by detailed observation, digital microscopy (Toolscan microscope by Laboratory Imaging) and ED-XRF spectroscopy of elemental composition (Tab. 2, 3). The body of the figurine was cast as a single piece, most probably into a one-piece investment mould, and finished by hammering and grinding in combination with polishing. The hairdo was made from a piece of wire (thickness 1.6–2 mm) twisted into a spiral, cut into individual strands and most probably soldered onto the head using a tin/lead-based solder and hammered flat. The alloy of the body is bronze with high proportions of Sn and Pb, a minor admixture of Sb, and trace presence of Bi, Ni, Cd, Ag, and Co (Tab. 2). The analysis of the corrosion products on the surface showed a clear overrepresentation of Sn and Sb as opposed to Cu; the proportions of the other elements remained unchanged. Similar results from the surface of the hair locks (in which the metal core could not be successfully analysed) suggest that both the body and the hair were made from the same material. While leaded bronze alloys are common in the Recent LT period (Kmošek 2019, 50), the high proportion of tin (as much as 15.82% in this case) is less usual (cf. Frána et al. 1997; Danielisová, Militký 2014; Danielisová et al. 2018). The alloy as leaded tin bronze facilitated the casting (better castability and adherence to the mould) but at the same time made the final object more fragile and thus the finishing more challenging (Slamet et al. 2019) while endowing the object with an unusual silvery colour.

The statuette bears traces of its terminal destruction by fire although it is not clear whether the damage resulted exclusively from the effect of heat or whether the object was exposed to fire only after being subject to mechanical damage.

To summarise, the statuette from the Staré Hradisko oppidum is an exceptional artefact that stands out from the other LT C–D figurines by the artistic and manufacturing skills of its creator who clearly had full mental and manual control over the product (as was rarely the case with other figurines). This is demonstrated by the disciplined stylisation, the flawlessly executed complex hairdo and deliberate choice of a specific material. It fits into a well-established iconographical scheme of a front standing figure with arms on hips. As previously mentioned, the situation in which a single iconographic scheme (apart from standing humans; boars are another instance) was repeatedly utilised and the creator freely chose the creative means for its representation. It contradicts the entire previous development of LT art (from the Early through the Vegetal and to the Plastic style) where the key was establishing a firm stylistic framework. This radical shift seemingly brought about a stylistic decline; in reality, mediocre and subpar works of art were not absent in the previous stages, only the presence of fixed stylistic rules makes their presence much less obvious.

Nevertheless, it makes perfect sense that the high-quality statuette was discovered at Staré Hradisko, i.e. at an oppidum with the supposed presence of an elite most likely to make a distinction between quality and mediocre pieces (the site also yielded the famous figurine of a roe-deer or a hind, which is another comparably well-executed Late La Tène statuette: Meduna 1961, Taf. 1: 7; Čižmář 2012, 162, obr. 14: 1).

For the time being, we have no clues as to the function of the anthropomorphic statuettes. Some of their zoomorphic counterparts sport suspension eyelets and were probably worn (as amulets?); the arms of the small humans often make up side loops that could have served the same purpose. However, this is a mere hypothesis as there is no evidence of, for example, weakening of the metal in places where the string would have passed. The insight into the circumstances of the destruction of the statuette from Staré Hradisko did not provide any additional data regarding the issue of its original function.

Kontakty

Jan Kysela
Ústav pro klasickou archeologii FF Univerzity Karlovy
Celetná 20
CZ-116 42 Praha
jan.kysela@ff.cuni.cz

Matěj Kmošek
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 19
CZ-602 00 Brno
kmosek@arub.cz

Tomáš Smělý
Abalon, s.r.o.
Branická 32
CZ-147 00 Praha
smely.tomas@centrum.cz